

Nota Duurzame instandhouding van gebouwde monumenten

2023

Nota Duurzame instandhouding van gebouwde monumenten

Geldersch Landschap & Kasteelen

2023

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Onze visie	4
3	Monumentaal bezit	5
4	Kennis en kunde in onze organisatie	6
5	Werkwijze	8
6	Actuele ontwikkelingen	10
	Energie transitie	10
	Adaptatie aan klimaat	11
7	Financiën	12

1 Inleiding

De Stichtingen Het Geldersch Landschap en Vrienden der Geldersche Kasteelen beheren respectievelijk terreinen met natuur-, cultuurhistorie en landschap en kastelen en landgoederen in Gelderland. Geldersch Landschap & Kasteelen wil de karakteristieke rijkdom van de provincie behouden en beschermen, zodat iedereen er nu en in de toekomst van kan genieten. Cultuurhistorie vormt hierbij de leidraad.

Behoud, beheer en herontwikkeling van Gelders erfgoed vraagt groot maatschappelijk draagvlak. Geldersch Landschap & Kasteelen is daarom blij met de steun van ruim 48.000 trouwe begunstigers, ruim 900 vrijwilligers, diverse overheden, fondsen en sponsors, zoals de Nationale Postcode Loterij en onze bedrijfsrelaties. Draagvlak is er ook bij de provincie Gelderland, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), architecten en aannemers en anderen in het vakgebied.

Deze nota is primair opgesteld om een handreiking te bieden en kaders vast te leggen die dienen als uitgangspunt bij het restaureren van beschermde gebouwen in relatie tot de omliggende tuinen en parken, archeologische en groene monumenten.

2 Onze visie

Geldersch Landschap en Kasteelen is de koepelorganisatie waarbinnen 3 stichtingen zijn ondergebracht, namelijk Stichting Het Geldersch Landschap, Stichting Vrienden der Geldersche kasteelen en Stichting Steunfonds Geldersch Landschap en Kasteelen. De eerste 2 stichtingen hebben een primair doel in het behoud en beheer van het bezit. De doelstellingen van deze stichtingen zijn vastgelegd in de statuten:

- Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen heeft tot doel de in de provincie aanwezige kastelen, kasteelruïnes en historische landhuizen met de daarbij behorende inventarissen, tuinen, opstallen en erven te behoeden voor verval en ondergang en bij te dragen aan het behoud van de hierin besloten kunsthistorische, cultuurhistorische en landschappelijke waarden.
- Stichting Het Geldersch Landschap heeft ten doel het behoud van en de zorg voor in landschappelijk, natuurwetenschappelijk en/of cultuurhistorisch opzicht belangrijke terreinen in de provincie Gelderland met de zich daarop bevindende monumenten van geschiedenis en kunst, in het bijzonder die, bedoeld in de Monumentenwet.

De visie van Geldersch Landschap & Kasteelen is gericht op het vermijden van restauraties en grote ingrepen. Het in stand houden van monumentale waarden van het exterieur, het ensemble van huis, tuin en park, het interieur en meubelen gebeurt door middel van planmatig onderhoud (POG), housekeeping en duurzaam beheer. Voor gebouwen betekent dit het vasthouden van de gelaagdheid die in een gebouw zichtbaar is en het streven naar een gebruik dat deze waarden versterkt of in stand houdt.

Eventuele toevoegingen moeten passend zijn.

3 Monumentaal bezit

Geldersch Landschap & Kasteelen heeft een omvangrijk bezit dat bestaat uit 37 kastelen en landhuizen (waarvan zeven opengesteld), ruim 900 andere gebouwen, ruim 30 beschermde landgoederen, archeologische monumenten en ca. 12.000 hectare historisch gevormd landschap. Dit geeft een mooi beeld van ons Gelders erfgoed. Een groot deel van het bezit is beschermd vanuit rijks- of gemeentelijke regelgeving. Het andere deel is voor ons echter net zo waardevol vanwege de ligging, geschiedenis of cultuurhistorische waarde. In onze benadering kiezen we daarom steeds voor eenzelfde aanpak, of de bescherming nu officieel is vastgelegd of niet.

Talrijke landgoederen en natuurgebieden verbinden ons met een interessant en leerzaam verleden; van prehistorie tot in de 20ste-eeuw. Denk aan landgoederen met kastelen, historische huizen, ruïnes, karakteristieke boerderijen, kleinschalige landbouwgronden, houtwallen, lanen, bossen en heidevelden. Daarnaast bezit de stichting waterpartijen, een paar molens, arbeidershuisjes, industrieel erfgoed, bruggen en bruggetjes en vele tuinornamenten waaronder de beroemde schelpengalerij en de bedriegertjes op Rosendaal. Samen 165 van de mooiste plekken van Gelderland. Daarnaast beschikt de stichting over een grotendeels nationaal geregistreerde museumcollectie van meer dan 26.000 objecten. Deze zijn grotendeels ondergebracht in zeven van haar opengestelde kastelen en huizen. Deze kastelen en huizen voldoen aan de museumnorm en zijn opgenomen in het Nederlands Museumregister.

Van de 325 monumenten zijn er 200 rijksmonument. Hierbij is inbegrepen ca. 1500 ha aan groene monumenten die zijn gelegen binnen de zogenoemde bolletjeslijn. Deze bolletjeslijn markeert de grens waarbinnen de groene monumenten zijn beschermd. De overige monumenten betreffen 1 gemeentelijk beschermde buitenplaats (De Oorsprong) of beeldbepalende panden. Tot het bezit horen ook ca. 20 beschermde archeologische monumenten.

In haar lange bestaan heeft de organisatie een rijke ervaring opgedaan bij het restaureren, onderhouden en beheren van het gebouwde bezit. Deze zorg is dikwijls gecombineerd met aandacht voor het interieur, de collectie kunstvoorwerpen en de relatie met de bijbehorende tuin en parkaanleg. Een steeds integralere benadering dus van het ensemble.

Deze visie beperkt zich tot het gebouwde monumentale bezit.

4 Kennis en kunde in onze organisatie

Onze vakmensen zijn grondig opgeleid en hebben veel ervaring. De GLK-organisatie beschikt over geschoolde bouwkundigen (van timmerman tot restauratiearchitect), kunst- en cultuur-

historici, conservatoren, erfgoedhoveniers en natuurwetenschappelijk medewerkers.

Een belangrijk uitgangspunt is dat er één werkorganisatie is en dat de kennis en kunde die daarin is opgebouwd voor alle werkzaamheden kan worden ingezet. De synergie en dwarsverbanden tussen de vele vakgebieden vormen de basis van het beheer.

Voor uitbestede werkzaamheden maakt GLK gebruik van bedrijven, architecten en aannemers, die zijn aangesloten bij de Vakgroep Restauratie (de branchevereniging van restauratieaannemers), van bedrijven die de Kwaliteitsregeling "Kennis & Kunde" van de provincie Gelderland onderschrijven, leden van de Vakgroep Groen Erfgoed of van bedrijven die op een andere manieren kunnen aantonen dat zij voldoende kennis en ervaring hebben met restauratiewerkzaamheden. Bij de uitvoering hanteert Geldersch Landschap & Kasteelen de normbladen die zijn uitgegeven door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Stichting ERM¹.

Aan de werkzaamheden gaat gedegen planvorming vooraf, gebaseerd op bouw-, tuin- en kunst- en cultuurhistorisch onderzoek. De 'Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek'² vormen hiervoor de leidraad. Om de kennis te borgen heeft GLK contacten en uitwisseling met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, het Geldersch Restauratiecentrum, de Monumentenwacht Gelderland, Groene Monumentenwacht en andere erfgoedinstellingen in Nederland. Ook is vanzelfsprekend de wet- en regelgeving van toepassing.

1 Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg

2 uitgave van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Stichting Bouwhistorie Nederland, Vereniging Nederlandse Gemeenten, Atelier Rijksbouwmeester, Rijksgebouwendienst

Bij het beheer en opstellen en uitvoering van plannen worden onze professionals betrokken. Zij hebben de kennis en ervaring die nodig is om zo'n proces tot een goed einde te brengen. Daarbij hebben de medewerkers een uitgebreid netwerk in binnen- en buitenland dat bij het planproces betrokken wordt indien dat nodig of wenselijk is.

De samenwerking en synergie tussen Landschap en Kasteelen komt ook tot uiting in de integrale benadering van huis, collectie, tuin en park. Het behoud van het ensemble is voor de organisatie van primair belang. Daarnaast is er steeds meer samenhang in de behandeling van de gebouwde monumenten en de historische tuinen en parken. Hiertoe behoren bijvoorbeeld de restauratie en aanpak van landgoed Biljoen en de ontwikkelingen op landgoed Staverden.

In de loop van een halve eeuw waarin GLK tientallen restauratieprojecten aan gebouwen heeft voltooid en deze gerestaureerde monumenten van nieuwe, passende bestemmingen heeft voorzien, is het accent geleidelijk van reconstruerende naar conserverende restauraties verschoven. Deze meer conserverende benadering, die sinds ongeveer 25 jaar de toon aangeeft, is ook richtinggevend voor de hier geformuleerde uitgangspunten. Voorbeelden zijn de restauraties van de kastelen Cannenburch, Nederhemert en Waardenburg, de conserverende restauratie van de theeoepel Rosendael, de Chinese kamer op Verwolde en de behandeling van de wandtapijten op Biljoen, de restauratie van landgoed Waardenburg-Neerijnen, en tuin en park van Cannenburch.

5 Werkwijze

Aan elke restauratie gaat gedegen planvorming vooraf. Dit bestaat uit het opstellen van een restauratieplan waarin toekomstige gebruiksvoorwaarden, de mogelijkheden en de knelpunten van het te restaureren object worden beschreven. Zo nodig gebeurt dit ook aan de hand van cultuur / bouwhistorisch onderzoek.

Vooraf brengen wij de monumentale waarden in kaart (waardestelling/ruimteboek) die gerespecteerd dienen te worden zodat wij daar rekening mee kunnen houden. Eventueel samen met een architect, bouwhistoricus, tuinarchitect, uiteenlopende specialisten op het terrein van cultuurhistorie en andere adviseurs overwegen wij hoe wij de oude bouwfases en historische gelaagdheid in ere kunnen houden en zoveel mogelijk daarvan kunnen behouden.

Een plan van aanpak bestaat daarmee (o.a.) uit de volgende onderdelen:

- inventarisatie
- documentatie
- waarde stellen
- inventarisatie gebruik/functie
- financiële afweging
- behoud en beheer

Het uitgangspunt bij wijzigingen is dat 'behouden gaat voor vernieuwen'. Dat betekent dat onderdelen die nog geschikt zijn voor gebruik zoveel mogelijk behouden blijven en dat wij terughoudend zijn in vernieuwing. Om die reden is ook onderhoud belangrijk om daarmee vernieuwing in de toekomst te voorkomen of tenminste te vertragen. Een onderhoudsprogramma, systematische housekeeping vervat in een housekeepinplan en terughoudendheid in grote ingrepen ondersteunt deze werkwijze.

Soms zijn er aanpassingen noodzakelijk aan het monument in verband met technische of veiligheidseisen en het toekomstig gebruik van het monument. Bij groene monumenten speelt dat eerder, al is het maar omdat groene monumenten groeien en van nature veranderen en aanpassingen nodig hebben. Uitgangspunt daarbij is dat het monument leidend is voor de mogelijkheden voor hernieuwd gebruik. Indien extra voorzieningen noodzakelijk zijn, worden die ingepast met zo min mogelijk schade voor het monument. De aanpassingen zijn reversibel, zodat toekomstige generaties nog andere keuzes kunnen maken.

Bij aanpassingen is het belangrijk een passende keuze te maken voor een historische stijl (historiserend) of juist eigentijdse oplossingen. Deze kunnen dan tot een nieuwe historische laag van het monument gaan behoren.

Bij herstel en onderhoud van opeenvolgende perioden die zich als lagen manifesteren, dienen de sporen uit deze verschillende perioden te worden gerespecteerd. Over het algemeen worden recentere lagen niet verwijderd ten gunste van reconstructie of herstel van een onderliggende oudere fase. Het kan ook voorkomen dat de resten van een oudere aanleg veilig verborgen en beschermd onder een jongere laag kunnen blijven liggen.

Dat is bijvoorbeeld op De Voorst het geval, waar de sporen van de formele aanleg van circa 1700 worden bewaard onder de huidige landschappelijke aanleg. Kennis over de (oudere) aanleg is van belang om geen onbedoelde schade aan te brengen. De tuin als levend organisme verandert constant. Bij onderhoud wordt voortdurend ingegrepen in dit groeiproces. Herstel of reconstructie van een tuinaanleg gaat gepaard met de afweging of de ingreep reversibel is, of er voldoende aanwijzingen en resten bewaard zijn voor verantwoord herstel en of oudere onderdelen van de tuinaanleg het gevaar lopen te beschadigen of te verdwijnen.

Bij restauratie van gebouwen en gebouwde elementen op landgoederen zal speciale aandacht worden gegeven aan muurbegroeiing, speciaal waar het bedreigde soorten betreft. Onze monumenten zijn in veel gevallen tevens van betekenis vanwege het voorkomen van bedreigde dier-, vogel-, mossen-, plantensoorten, etc.. Bij de plannen houden we daarmee rekening en streven er naar om de biodiversiteit te behouden en zo mogelijk te versterken.

De planvorming vindt plaats na een brede afweging van de aanwezige monumentale waarden, wetgeving, toekomstig gebruik en financiën. Belangrijk bij het restaureren van de rijksmonumenten is het vastleggen van de Ausgangssituatie en de verschillende keuzes. Afhankelijk van de grootte van de ingreep doet GLK dat door het vastleggen op foto's en/of tekeningen, door het (laten) opstellen van een bouwhistorisch onderzoek of het inschakelen van een gespecialiseerd restauratie architectenbureau. Er is veel kennis intern aanwezig, maar vanuit de netwerken zijn lijnen naar specialisten op ieder terrein in binnen- en buitenland snel voorhanden. De overwegingen die aan een restauratie ten grondslag liggen, worden vastgelegd en gearhiveerd. Hiermee wordt (ook voor de toekomst) verantwoording afgelegd over de gemaakte keuzes en de gevolgde werkwijze. Bij complexe en omvangrijke restauraties streven wij er naar om ook over het monument te publiceren. Recent voorbeeld daarvan is de uitgave van het boek over de historie van kasteel Biljoen in Velp³.

Bij de gebouwde monumenten zal tijdens de planvorming aandacht moeten zijn voor de interpretatie van de ontwerpen, het toekomstig gebruik en de kosten van beheer.

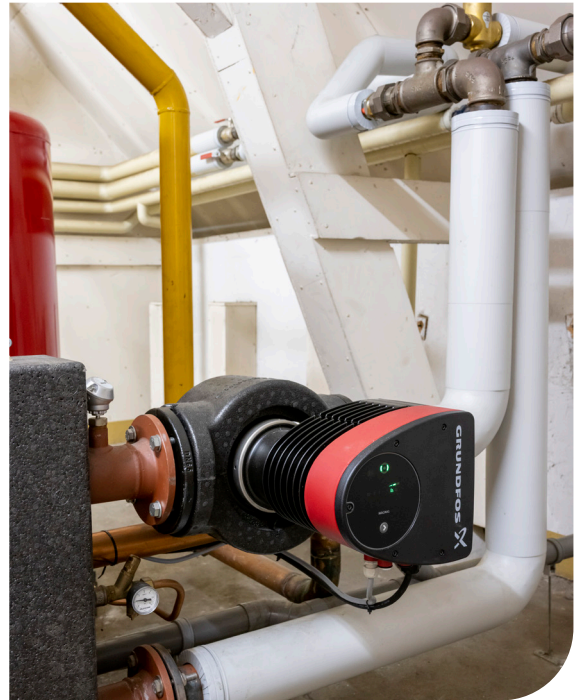
³ Conrad Gietman, Jorien Jas (red.), Biljoen. Kasteel, bewoners, landgoed, Zwolle 2020. ISBN 9789462583856

6 Actuele ontwikkelingen

Energie transitie

Voor monumenten is het gebruik van aardgas of andere fossiele brandstoffen en elektra noodzakelijk om gebouwen te verwarmen en verlichten voor instandhouding en gebruik. Monumenten zijn echter vaak niet geïsoleerd, vochtig, koud en tochtig. Het energiegebruik is daarom in veel gevallen hoog, hoger dan vergelijkbare nieuwe gebouwen.

Vanwege de klimaatverandering is mondiaal afgesproken de uitstoot van CO₂ en het gebruik van niet hernieuwbare energiebronnen te verminderen. In 2030 moet de CO₂ uitstoot tenminste 49% lager zijn dan in 1990⁴. Door de inkoop van groene stroom heeft GLK die doelstelling voor elektriciteit al gehaald⁵. Dat ontslaat ons niet van de verplichting om ook andere maatregelen te treffen die energieverbruik en de uitstoot van CO₂ te beperken. Op veel plekken en bij veel gebouwen hebben wij al initiatief ondernomen.

Dat is wel een ingewikkelde opgave. Uitgangspunt hierbij is de trias energetica⁶. (1) beperk het energiegebruik door verspilling tegen te gaan, (2) maak zoveel mogelijk gebruik van duurzame bronnen en (3) maak zo efficiënt mogelijk gebruik van (fossiele) bronnen om in de resterende energiebehoefte te voorzien. Op welke manier kun je de gebouwen verbeteren, het gebruik van energie verminderen en het comfort verhogen, zonder de monumentale waarden aan te tasten? GLK draagt bij op verschillende manieren. Met behulp van monitoring van energieverbruik en de discussie over energie besparen ontstaat bewustwording bij de gebruiker. Hierdoor is met beperkte inspanningen (zoals niet gebruikte ruimtes minder verwarmen, lichten uit, deuren en luiken dicht) al een besparing te realiseren. Een voorbeeld is het in kaart brengen van alle energiebronnen op kasteel Ammersoyen en het rangschikken naar gebruik. Door aanpassing van een aantal top-tien energiegebruikers, is daar al een flinke besparing gehaald.

Door energiegebruikers te vervangen door zuiniger exemplaren, zoals LED verlichting, zuiniger CV pompen, HR ketels wordt ook minder gas en elektra gebruikt. Op een aantal plekken hebben we een pellet kachel geïnstalleerd om daarmee een of meer gebouwen te verwarmen. Ook hebben we (Cannenburg) een aardwarmte installatie aangebracht. Door te kijken welke isolerende maatregelen mogelijk zijn, verbeteren we de buitenschil. Isolatie van wanden is veelal ingewikkeld en duur en alleen mogelijk tijdens grote restauraties. Het plaatsen van dubbel glas of isolerende folie is soms wel mogelijk.

De mondiale ontwikkelingen op het gebied van energie en de sterk gestegen energieprijzen maken het noodzakelijk nieuwe keuzes te maken. De kosten van energie zijn dusdanig snel gestegen, dat het op de oude voet doorgaan niet meer mogelijk is. Gebruik minder (kantoor)ruimte, verwarm op lagere temperaturen, kleeft je warmer dat zijn gedragsveranderingen die mogelijk zijn.

De doelstelling blijft dat we de monumenten behouden voor de toekomst, maar zodanig aanpassen dat deze in de huidige tijd nog steeds een bestemming en gebruik kunnen hebben.

4 <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/klimaatverandering/klimaatakkoord/wat-is-het-klimaatakkoord>

5 Bron: GLK energiebeleidsplan 2020 (vastgesteld oktober 2020)

6 https://nl.wikipedia.org/wiki/Trias_energetica

Adaptatie aan klimaat

De klimaatverandering heeft ook invloed op onze monumenten en het beheer ervan. Hogere temperaturen in de zomer maken het sneller nodig iets aan (ver)koeling te doen. De intensiteit van regenbuien neemt toe. Hierdoor is een betere waterafvoer nodig, omdat anders goten, wegen of terreinen overstromen en overlast en schade veroorzaken.

Voor de gebouwen betekent dit onderhoud aan gevel en dak, waarbij nadrukkelijk aandacht is voor alle aansluitingen, loodslabben en zink en de afmetingen van hemelwater afvoeren. Voor de gebruikers betekent het nog alerter zijn op het schoonhouden van goten en afvoeren. Ook rond het huis moeten we zorgen dat het water afgevoerd wordt en niet in kelders of andere ruimtes binnen kan stromen. Soms zijn eenvoudige oplossingen mogelijk, zo zijn bij Huis Zypendaal zandzakjes beschikbaar voor als er zo'n grote regenbui is dat de kelder dreigt onder te lopen.

Ten aanzien van klimaat(beheersing) in museale context is in 2018 een Klimaatstrategie opgesteld. Hierin worden uitgangspunten geformuleerd ten aanzien van de waardering gebouw en collecties, de collectienoden, gebouwtypen en klimaatklassen. Optimalisatie van het binnenklimaat op basis van duurzaamheid wordt waar nodig per museale locatie onderzocht, zoals op kasteel Cannenburg met behulp van een simulatiemodel.

Voor de groene monumenten en de andere terreinen doen wij al enkele jaren steeds meer aan erosie bestrijding. Wij maken laagtes en opvangbekkens voor de berging van water, we hebben overleg met gemeenten, waterschappen en pachters (bijvoorbeeld over de ploegrichting). Wanneer wij aan bosverjonging doen, gebruiken we een grotere diversiteit in boomsoorten, zodat het bos robuuster en bestendigere wordt. Voor de aanleg van lanen zijn andere soorten meer bespreekbaar. Hiermee zullen we door moeten gaan. Op andere plekken is droogte een probleem voor onze parken: eeuwenoude bomen gaan dood, borders moeten intensief water krijgen, gazons worden geel. Ook dat vereist een andere aanpak of acceptatie van een ander beeld.

Onze beheerders hebben intensief contact met de waterschappen om de verdroging tegen te gaan en de waterschappen te bewegen anders te beheren en betere peilbesluiten te nemen. Dat is wel iets voor de lange adem.

Bij groene monumenten spelen ook verzuring, vermesting en verdroging een rol. Bij de archeologische monumenten zwijngenschade en toegenomen recreatiedruk. Ook daar spelen wij op diverse manieren op in.

7 Financiën

De financiële borging en het stellen van prioriteiten vinden plaats via de meerjarenvisie en de meerjarenbegroting en wordt jaarlijks vastgelegd in een werkplan. Jaarlijks is een budget beschikbaar waaruit het onderhoud wordt gefinancierd, vermeerderd met beschikbare (rijks)subsidies. De afdeling Bouwkunde is verantwoordelijk voor goed onderhoud van de gebouwen. Bij grote investeringen, zal aan fondsenwerving moeten worden gedaan, of wordt de reserve aangesproken. Afd. Landschap & Kastelen, cq Musea & Collecties zijn verantwoordelijk voor beheer en behoud museale collecties en historische interieurs.

